

Γεώργιος Παπαντωνάκης
Διαμάντη Αναγνωστοπούλου

[ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ]

ΕΞΟΥΣΙΑ ΚΑΙ ΔΥΝΑΜΗ
ΣΤΗΝ ΠΑΙΔΙΚΗ
ΚΑΙ ΝΕΑΝΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

2010

Από την εξουσία του συγγραφέα
και την πρόθεση της γραφής (του)
στις διαθέσεις της ανάγνωσης:
Ζητήματα πρόσληψης και ερμηνείας
της λογοτεχνίας για παιδιά

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΠΟΛΙΤΗΣ

Η εστίαση του θεωρητικού ενδιαφέροντος στις αναγνωστικές διεργασίες που προκαλούνται από τα λογοτεχνικά κείμενα αναδεικνύει συνεχώς τη δυναμική παρουσία των αναγνωστών και σηματοδοτεί την αλλαγή της οπτικής γωνίας θεώρησης του λογοτεχνικού φαινομένου, δηλαδή της διαδικασίας παραγωγής, πρόσληψης και ερμηνείας των λογοτεχνικών κειμένων. Παράλληλα, η εμμονή που δείχνουν όλες οι θεωρίες της λογοτεχνίας στη χωροθεσία του λογοτεχνικού νοήματος, δηλαδή στον εντοπισμό της πηγής εκπόρευσής του, επαναφέρει προθετικά ή μη προθετικά, αλλά πάντως αναπόφευκτα, την αιτιακή συνύπαρξη παραγόντων όπως ο συγγραφέας, το κείμενο και ο αναγνώστης. Δεν είναι τυχαίο ότι οι τρεις αυτοί παράγοντες, οι οποίοι κυρίως συνιστούν τη λογοτεχνική επικοινωνία και καθιστούν εφικτή κάθε ερμηνευτική προσπάθεια, είναι οι βασικότεροι διαχρονικοί άξονες της θεωρητικής αναζήτησης στον χώρο της λογοτεχνίας και κατέχουν σημαντική θέση τόσο στο επικοινωνιακό σχήμα που προτείνει ο R. Jakobson (1998: 61-62) όσο και στην τυπολογία των θεωριών που επιχειρεί ο M.H. Abrams (2001: 22-24). Η συνύπαρξή τους, λοιπόν, και στον τίτλο της παρούσας δημοσίευσης, με τη φόρτιση μάλιστα των κειμενικά προσδιορισμένων συγγραφικών (εξουσιαστικών) προθέσεων αλλά και των υποκειμενικά υποβαλλόμενων αναγνωστικών διαθέσεων, επιβάλλει στην ουσία το ύφος και τα όρια της αναζήτησης που επιχειρείται. Ωστόσο, αν και η διαπιστωμένη μετατόπιση του ενδιαφέροντος από τον συγγραφέα και το κείμενο στον αναγνώστη πιστοποιείται ιστορικά-επιστημολογικά ως αλλαγή «παραδείγματος»¹ και

1. Ο όρος «παραδείγμα» χρησιμοποιείται εδώ σύμφωνα με την έννοια που του αποδίδει

νοηματοδοτείται ιδεολογικά ως μετάβαση από μία εξουσία σε μία άλλη², αρκετά από τα θεωρητικά κυρίως αλλά και τα πρακτικά ζητήματα που αφορούν τον ρόλο του συγγραφέα ή τις προθέσεις της γραφής του, τη λειτουργία των κειμενικών σημείων και δομών, καθώς και τα όρια της ατομικής-αναγνωστικής δραστηριότητας, παραμένουν «ανοιχτά».

Όλες οι παραπάνω διαπιστώσεις είναι ιδιαίτερα εμφανείς στον χώρο της λογοτεχνίας για παιδιά, όπου, παράλληλα με την ανάγκη διαμόρφωσης μιας «Ποιητικής», η θεωρία συναντά την πραγματική ζωή και καλείται να ανταποκριθεί άμεσα στη δυνητική ή δεοντολογική φύση των ζητημάτων που διατυπώνονται (Hunt 1999: 2). Τα λογοτεχνικά κείμενα για παιδιά συνιστούν ένα «λογοτεχνικό πεδίο» ιδιαίτερης δυναμικής, αν υιοθετήσουμε το περιεχόμενο που δίνει στον όρο ο P. Bourdieu, έναν «χώρο δυνατοτήτων», που, ως σύστημα κατηγοριών πρόσληψης και ερμηνείας, προβάλλει τη λογική ή την αναγκαιότητά του και προσφέρεται για ουσιαστική ανάδειξη και ολοκληρωμένη παρατήρηση της λειτουργίας των παραγόντων της λογοτεχνικής επικοινωνίας (Bourdieu 2006: 353-363). Για τον λόγο αυτό η αναφορά στα ιστορικά-ιδεολογικά συμφραζόμενα των συγκεκριμένων παραγόντων είναι εξαιρετικά ενδιαφέρουσα και διαφωτιστική για τον τρόπο με τον οποίο «κατασκευάζονται» ως ιδεολογικά μορφώματα αλλά και για τους τρόπους με τους οποίους λειτουργούν ως μηχανισμοί εξουσίας (Abrams 2005: 238).

Ο συγγραφέας, που σήμερα θεωρείται ο βασικός παραμελημένος του «λογοτεχνικού παιχνιδιού», ήρθε στο προσκήνιο κατά τη μετάβαση από τον προφορικό στον εγγράμματο και στον έντυπο πολιτισμό. Από τον 15ο μέχρι και τον 18ο αιώνα εδραιώνεται η ταυτότητά του ως δημιουργού που, αν και φέρει την ευθύνη του δημιουργήματός του, υπόκειται στις δεσμεύσεις της πολιτικής εξουσίας και των οικονομικών δομών που τη συντηρούν. Ωστόσο, η σημερινή έννοια του συγγραφέα είναι δημιούργημα του 19ου αιώνα, τότε που η αποδέσμευσή του από εξουσιαστικές δομές τού προσδίδει κοινωνική υπόσταση (Πεσκετζή 2003: 25)³. Η εξουσία που κα-

---

ο T. Kuhn όταν τον συγκροτεί ως ιστορική ολότητα στο εσωτερικό της οποίας αντιμετωπίζεται η σχέση της θεωρίας με την πράξη (Kuhn 1962). Ιδιαίτερα επεξηγηματικά είναι τα όσα εύστοχα εκθέτει για τη θεωρία των «Επιστημονικών Επαναστάσεων» του T. Kuhn ο Μενέλαος Γκίβαλος (2003: 259-88).

2. Κατά τη φουκωική εκδοχή της εξουσίας, η λειτουργία της οποίας σχετίζεται αρχετυπικά με την κοινωνική θεωρία, η κυκλική σχέση των διαφόρων συστημάτων εξουσίας υπονοεί ότι κάθε φορά που διανοίγεται ένα πεδίο ελευθερίας αναπτύσσεται, ταυτόχρονα, και ένα πλέγμα εξουσίας (βλ. ενδεικτικά Foucault 1987).

3. Παρουσιάζει ενδιαφέρον και είναι ιδιαίτερα προκλητική για περαιτέρω (κοινωνιολο-

ταλαμβάνει σταδιακά στο επίπεδο της κριτικής και της αισθητικής της τέχνης τον ταυτίζει με τη ρομαντική θεώρησή της, επιφυλάσσοντάς του και ιδιαίτερη θέση στη σχηματοποίηση των συντεταγμένων για την εξέλιξη της κριτικής θεωρίας (Abrams 2001: 22). Διατρέχοντας μάλιστα διαχρονικά τις τάσεις της κριτικής δραστηριότητας, ο Abrams του αναγνωρίζει τον ρόλο του μέσου και του μέτρου εξήγησης του (λογοτεχνικού) έργου (Abrams 2001: 430-53). Πιστοποιείται έτσι η συμπόρευση της βιογραφίας με τη μελέτη της λογοτεχνίας, προκειμένου να αναδειχθεί η εξουσία του δημιουργού των λογοτεχνικών μορφών και να δικαιολογηθεί το ύφος των (θεωρητικών) προσεγγίσεών τους. Γίνεται ακόμη εμφανές ότι η συγγραφική πρόθεση δεν μπορεί να εννοηθεί έξω από το ιστορικό πλαίσιο μέσα στο οποίο πραγματώνεται, ενώ το γραμματικό/κυριολεκτικό νόημα του κειμένου που στηρίζεται στην πρόθεση αυτή, σε αντιδιαστολή με το ψυχικό και το πνευματικό νόημα που συνδέεται με την ιστορικότητα του δέκτη, ενεργοποιείται ακριβώς μέσα σε ένα τέτοιο πλαίσιο (Τζούμα 2005: 24, 38). Επειδή μάλιστα κάθε ιδεολογική επιλογή και θέση του συγγραφέα, ο οποίος συγκροτείται ως υποκείμενο μέσα από κοινωνικές διαδικασίες, εγγράφεται στις λέξεις ή στους κώδικες που χρησιμοποιεί από το δικό του ατομικό ή συλλογικό απόθεμα για να συνθέσει το κείμενο, καταλαβαίνουμε ότι επιλέγει τα υλικά του και δεν τα επινοεί (McCormick-Waller 2000: 244). Έτσι θα κατανοήσουμε και τον λόγο για τον οποίο το κύριο προσδιοριστικό στοιχείο του συγγραφέα, η πρόθεση, φτάνει να ταυτίζεται με το νόημα του κειμένου και να προσανατολίζει για πολλές δεκαετίες τον θεωρητικό προβληματισμό ανάμεσα σε γενετικές προσεγγίσεις (κανόνες παραγωγής ενός κειμενικού αντικειμένου) και σε ερμηνευτικές προσεγγίσεις (της πρόθεσης του συγγραφέα, της πρόθεσης του κειμένου και της πρόθεσης του αναγνώστη) (Έκο 1993: 34).

Η παντοκρατορία του συγγραφέα θα συνεχιστεί για μεγάλο διάστημα, αλλά θα αρχίσει να κλονίζεται από τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα. Είναι τότε που οι Ρώσοι φορμαλιστές αρχικά, και οι εκπρόσωποι της Νέας Κριτικής και του δομισμού στη συνέχεια, θα αναζητήσουν αντικειμενικότερα και επιστημονικότερα ερείσματα για να στηρίξουν τη μελέτη της λογοτεχνίας. Θα αμφισβητήσουν, λοιπόν, φανερά την εξουσία του συγγραφέα, μη θεωρώντας τον στο εξής ως «το απόλυτο υποκείμενο της λο-

---

γική) έρευνα η διαπίστωση ότι ο συγγραφέας αυτονομείται τον 19ο αιώνα από την πολιτική εξουσία και τις οικονομικές δομές που τη στηρίζουν, για να υπάρξει κοινωνικά ως υπόσταση, ενώ σήμερα διασώζει την οντότητά του κυρίως όταν υπηρετεί παρόμοιες δομές ή σχετίζεται με αυτές.

γοτεχνίας» (Belsey 1980: 134-35), η υποτιθέμενη πρόθεση του οποίου θα εξασφάλιζε την εγκυρότητα του νοήματος. Το νόημα, ωστόσο, υποστηρίζει ο Τζ. Κάλλερ (J. Culler), είναι ταυτόχρονα εμπειρία ενός υποκειμένου και ιδιότητα ενός κειμένου (Κάλλερ 2000: 91). Έτσι, παρ' ότι ο R. Barthes το 1967 υπογράφει πανηγυρικά τη ληξιαρχική πράξη θανάτου του συγγραφέα⁴, θεωρητικοί όπως ο M. Foucault δύο χρόνια αργότερα, το 1969, ή ο E.D. Hirsch την ίδια χρονιά με τον R. Barthes διασώζουν το συγγραφικό υποκείμενο μέσα από τις κειμενικές προθέσεις της γραφής του. Ο μεν θέλοντας τον συγγραφέα να λειτουργεί ως μέσο ταξινόμησης ενός αριθμού κειμένων και διαφοροποίησής τους από άλλα (Foucault 1988), ο δε αντικαθιστώντας τον με τον κριτικό και διακρίνοντας το αμετάβλητο νόημα από την ιστορικά και ιδεολογικά καθορισμένη σημασία του κειμένου. Ο τελευταίος, μάλιστα, μέσα από αυτήν τη διάκριση επαναφέρει στο προσκήνιο τον συγγραφέα ως τον νοηματοδότη του κειμένου που επιλέγει συνειδητά ή μη συνειδητά έναν «τύπο» νοήματος για να συμπεριλάβει σε αυτόν όλα τα πιθανά υπο-νοήματα, «δείγματα» ή σημασίες που μπορούν να ανευρεθούν στο κείμενό του (Hirsch 1967). Ίσως δεν είναι τυχαίο ότι πολλοί θεωρητικοί δεν ξεχωρίζουν το κείμενο από τον συγγραφέα, ενώ για κάποιους το κείμενο ταυτίζεται με τη συνείδηση του συγγραφέα του (Τζούμα 2005: 116-119). Η ατομικά ή συλλογικά διαμορφωμένη προθετικότητα, λοιπόν, της γραφής του συγγραφέα, δηλαδή ο τρόπος με τον οποίο αυτός χειρίζεται ένα θέμα ή επεξεργάζεται μια μυθοπλασία, και η όποια ιδεολογική φόρτιση συνοδεύει την προθετικότητα αυτή, δεν μπορούν να αγνοηθούν ή να εξαφανιστούν –ακόμη και αν καταφέρουμε να τον αγνοήσουμε ή να τον εξαφανίσουμε ως όνομα, ως ταυτότητα ή ως οντότητα–, αφού, έστω και αν δεν είναι εμφανής, πάντα θα εγγράφεται μέσα στις κειμενικές δομές και είναι πιθανό κάποια στιγμή να ενεργοποιηθεί από διάφορες (κριτικές) αναγνώσεις. Πώς είναι δυνατό, για παράδειγμα, να αγνοήσει κανείς τις άμεσες οδηγίες που απευθύνει ο Ραμπελαί (Rabelais)⁵ στους

4. Πρόκειται για το περίφημο άρθρο: «Ο θάνατος του συγγραφέα», το οποίο δίνει το έναυσμα για την έναρξη των έντονων θεωρητικών συζητήσεων γύρω από την παρουσία και τον ρόλο του συγγραφέα. Με το άρθρο αυτό ο Barthes δεν έχει ουσιαστικά την πρόθεση να εξαφανίσει τον συγγραφέα· επιδιώκει να εκφράσει την πεποίθηση ότι τη λογοτεχνία δεν τη γράφει ο συγγραφέας αλλά η ίδια η γλώσσα, που ως υπερβατική δύναμη μεταβάλλει το υποκείμενο σε «γραφέα», ο οποίος και μετουσιώνει σε γραπτή μορφή το μεταφυσικό της πνεύμα (Barthes 1988: 137-143, Μπαρτ 1973: 46, 58-59 κ.α.). Είναι χαρακτηριστικό ότι ο «θάνατος» αυτός θα διαψευσθεί από τον ίδιο τον Barthes λίγα χρόνια αργότερα, στα αποσπασματικά γραπτά του, όταν θα μιλήσει για την επιστροφή του συγγραφέα (βλ. ενδεικτικά: Barthes 1988: ό.π., Barthes-Nadeau 1982).

5. Η αναφορά σε δημιουργούς και σε έργα τους, στο πλαίσιο της παρούσας δημοσίευσης, είναι απολύτως ενδεικτική και σε καμιά περίπτωση αντιπροσωπευτική.

αναγνώστες του *Γαργαντούα* του (σελ. 51, 53)⁶ ή να παραβλέψει την έμμεση αλλά σαφή πρόθεσή του να υπερβεί το παράλογο, να εξυμνήσει την ανθρώπινη ευρηματικότητα και να σχολιάσει την εποχή του; Μόνο αν αρνηθεί για δικούς του λόγους κάθε σχέση με τον συγγραφέα και την πρόθεση της γραφής του, υποτιμώντας όμως έτσι την ίδια τη γραφή «ως ενέργημα κριτικής ανάγνωσης, στο οποίο κάποιος συγγραφέας ενσωματώνει ένα λογοτεχνικό παρελθόν και το κατευθύνει προς κάποιο μέλλον» (Culler 2000: 218)⁷.

Το κείμενο παίρνει τη θέση του συγγραφέα όταν κατά τη διάρκεια του 20ού αιώνα η συστηματικότερη και ευρύτερη θεώρηση της λογοτεχνίας έρχεται να αντικαταστήσει την εμπειρική κριτική και να εμπνεύσει την κριτική θεωρία. Στην ουσία όμως ποτέ δεν τον καταργεί, όπως φαίνεται, αφού οι θεωρητικοί που το προμοδοτούν αναζητούν με διάφορες αφορμές τη φιγούρα του συγγραφέα πίσω από τα κειμενικά σημεία. Μέχρι και τη δεκαετία του '70 το ενδιαφέρον για το κείμενο συνδέει θεωρητικούς του φορμαλισμού, της Νέας Κριτικής και του δομισμού στην προοπτική διαμόρφωσης μιας επιστημονικής βάσης μελέτης της λογοτεχνίας. Η ιδιότητα της λογοτεχνικότητας θα αναζητηθεί ιδιαίτερα από τους Ρώσους φορμαλιστές σε εγγενή χαρακτηριστικά του κειμένου, που, αποδεσμευμένο από τον δημιουργό του, θα διασώσει τις προθέσεις του μέσα από την αυτοτελή λογοτεχνική του γλώσσα. Η γλώσσα αυτή, απελευθερωμένη από κάθε εξωτερική, μη λογοτεχνική αναφορά, θα αποτελέσει το κύριο εργαλείο μελέτης των θεωρητικών της Νέας Κριτικής και του δομισμού. Αγνοώντας τις προθέσεις του συγγραφέα αλλά και τις συναισθηματικές αντιδράσεις-διαθέσεις του αναγνώστη, οι θεωρητικοί αυτοί επιδιώκουν να προσδώσουν «αντικειμενικότητα» στην ανάλυση των λογοτεχνικών κειμένων και να συγκροτήσουν επιστημονικά τις λογοτεχνικές σπουδές. Ιδιαίτερα οι εκπρόσωποι της Νέας Κριτικής, αφού περιθωριοποιήσουν τον αναγνώστη, προκαλώντας πολλές αντιδράσεις, και αφού παραβλέψουν τη σημαντική για την ερμηνεία σχέση συγγραφέα-αναγνώστη, τους υποτιμούν ως φορείς ιδεολογίας, την οποία ο μεν εγγράφει, ο δε ανευρίσκει στο λογοτεχνικό έργο.

6. Οι σελίδες αναφέρονται στην έκδοση: Ραμπελαί Φρ., *Γαργαντούας και Πανταγκρουέλ*, Μτφρ. Φ. Δρακονταειδής, Αθήνα, Εστία, 2004.

7. Επικεντρώνοντας το ενδιαφέρον του στη δραστηριότητα του συγγραφέα αλλά και στη σχέση του με τον αναγνώστη, ο Έκο (Eco) αναφέρει με μια μάλλον μεταφυσική διάθεση: «Γράφουμε μόνο για έναν Αναγνώστη. Και όποιος λέει ότι γράφει μόνο για τον εαυτό του, δεν είναι ότι λέει ψέματα. Είναι ότι είναι αποτρόπαια άθεος. Ακόμα και από μια αυστηρά λαϊκή άποψη. Δυστυχής κι απελπισμένος όποιος δεν μπορεί ν' απευθυνθεί σ' έναν μελλοντικό Αναγνώστη» (Eco 2002: 411).

Είναι χαρακτηριστικό ότι δεν χρησιμοποιείται πια ο όρος «έργο» (αφού δηλώνει ένα κλειστό, ολοκληρωμένο, αξιόπιστο, αναπαραστατικό αντικείμενο) αλλά ο όρος «κείμενο» (που φανερώνει μια ανοιχτή, ανολοκληρωτή διαδικασία, η οποία παράγει αλλά και υπονομεύει/ανατρέπει νοήματα). Έργο και κείμενο δεν είναι δύο διαφορετικά αντικείμενα αλλά δύο διαφορετικοί τρόποι θεώρησης του γραπτού κόσμου (Barthes 1988: 151-160). Οι δομιστές, ωστόσο, αναζητώντας τους κώδικες και τις συμβάσεις που κάνουν δυνατή τη δόμηση του νοήματος του λογοτεχνικού κειμένου, εγκλωβίζονται στις αφηγηματικές του λειτουργίες και αναλώνονται στον αγώνα τους να τις απαλλάξουν από την ιστορικότητα της γραφής του. Το ίδιο περίπου γίνεται και με τους σημειολόγους που αναγορεύονται σε «κυνηγούς» σημείων (Πεσκέτζη 2003: 45-47). Υπάρχουν όμως θεωρητικοί που αναδεικνύουν το κείμενο στη σχέση του με άλλους παράγοντες της λογοτεχνικής επικοινωνίας. Ο Riffaterre, για παράδειγμα, πάντα πιστός στην αντικειμενικότητα του κειμένου, θα κρατήσει από το επικοινωνιακό σχήμα του R. Jakobson μόνο δύο παράγοντες, το κείμενο και τον αναγνώστη, ενώ θα απορρίψει την πρόθεση του συγγραφέα, που θα τον αντιμετωπίσει ως σημείο μέσα στο σημειωτικό σύστημα του κειμένου και θα του επιφυλάξει διάφορους αφηγηματικούς ρόλους (Riffaterre 1979: 9-10). Ο ίδιος δέχεται την ύπαρξη δομικών στοιχείων του κειμένου τα οποία λειτουργούν ως ερμηνευτικές ενδείξεις και ελέγχουν τον αναγνώστη, προσανατολίζοντας την ανάγνωσή του. Εξετάζει το κείμενο ως αυτόνομο από εξωτερικές αναφορές και επιδράσεις, ενώ τη δομή της λογοτεχνικής γλώσσας από την πλευρά του αναγνώστη, θεωρώντας το λογοτεχνικό φαινόμενο ως δημιούργημα της διαλεκτικής σχέσης που αυτός έχει αναπτύξει διαχρονικά με το κείμενο (Riffaterre 1978: 2, 4, 12-13, 19).

Με βάση τις παραπάνω θέσεις, αναρωτιόμαστε εύλογα πώς θα μπορούσε κάποιος να μη βιώσει διαλεκτικά, για παράδειγμα, τις μεταμυθοπλαστικές προθέσεις του Μ. Κοντολέων, όταν αυτός εμπλέκει κειμενικές ενδείξεις στην ερμηνευτική διαδικασία και καλεί τον αναγνώστη του να γίνει συνδημιουργός και συνένοχος, ή όταν διασώζει με τρόπο θεμιτά ματαιόδοξο τη συγγραφική φιγούρα του μέσα στην κειμενική ακολουθία⁸; Και πάλι, πώς να μην ταυτίσουμε την ανοικτωτική πρόθεση των περισσότερων έργων του Τριβιζά με τον συγγραφέα τους, ο οποίος επιδιώκει, απολύτως συνειδητά και μέχρι επιπέδου «μανιέρας», με διασκεδαστικές λεξιπλασίες και παράλογες συνάψεις ή υπερβάσεις, να (δια)συνδέσει τις προσδοκίες των ανα-

8. Αναφέρονται ενδεικτικά τα πολύ γνωστά βιβλία του Μάνου Κοντολέων: *Το 33* (Πατάκης, 1989), *Δομήνικος* (Πατάκης, 1992), *Γεύση πικραμύγδαλου* (Πατάκης, 1995).

γνωστών του με τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα των κειμένων του⁹; Επιπλέον, μια τέτοια «συναρμογή ρεπερτορίων» κειμένου-αναγνωστών δεν διαχειρίζεται τελικά τις διαθέσεις των αναγνωστών μέσα από τις προθέσεις της γραφής, κάνοντας προβλέψιμη τη διαδικασία της πρόσληψης και περιορίζοντας τις δυνατότητες της ερμηνείας (McCormick - Waller 2000: 258-260);

Ο αναγνώστης, ο οποίος εισβάλλει σαν «φάντασμα» στο κέντρο διαφόρων θεωρήσεων της λογοτεχνίας από ανεξάρτητες μεταξύ τους κατευθύνσεις (Έκο 1993: 28), είναι ο τελικός μέχρι σήμερα κερδισμένος στο χρηματιστήριο της λογοτεχνικής επικοινωνίας, αφού ο υποβιβασμός της έννοιάς του και η υποβάθμιση του ρόλου του δεν καταφέρνουν τελικά να τον εξαφανίσουν. Έτσι, σήμερα δεν κάνουμε λόγο για «ανακάλυψη» του αναγνώστη αλλά για αποκάλυψη της προοπτικής που αυτός προσδίδει στην αναγνωστική διαδικασία, διεκδικώντας τη «μερίδα του λέοντος» από το ενδιαφέρον των θεωρητικών και των άλλων εμπλεκόμενων. Ιδιαίτερα μετά τη δεκαετία του '60, στο πλαίσιο των ιδεών της αποδόμησης, ο κλονισμός της πρωτοκαθεδρίας του κειμένου έρχεται να αναιρέσει τις προηγούμενες θεωρήσεις, επιδιώκοντας να εκφράσει την αμφισβήτηση των επιστημών για τις μεθόδους που ακολουθούσαν και να πιστοποιήσει την απομάκρυνσή τους από τις δογματικές βεβαιότητες του 19ου αιώνα. Το λογοτεχνικό κείμενο από αντικείμενο αισθητικής εξέτασης γίνεται αντικείμενο ερμηνευτικής διαδικασίας, δηλαδή δεν ενδιαφέρει τόσο ως αισθητική κατηγορία ή άποψη, όσο ως αισθητικό αποτέλεσμα και κυρίως ως διαδικασία πρόσληψης και προσωπικής ερμηνείας. Η υποχώρηση της *Αισθητικής* μπροστά στην *Ερμηνευτική*, σε συνδυασμό με την αμφισβήτηση της ορθότητας του στατικού συστήματος της γλώσσας, εκφράζει μία αντίδραση όχι μόνο στην «προθεσιακή πλάνη», δηλαδή στη λειτουργία της πρόθεσης του συγγραφέα ως πλαισίου ερμηνείας του λογοτεχνικού έργου, αλλά και στη «θυμική πλάνη», που αφορά τη συνεκτίμηση των επιδράσεων του λογοτεχνικού έργου πάνω στους αναγνώστες¹⁰. Ο αναγνώστης, λοιπόν, έρχε-

9. Αναφέρονται απολύτως ενδεικτικά (στην πρώτη τους έκδοση) ελάχιστοι μόνο τίτλοι: *Ο κροκόδειλος που πήγε στον οδοντογιατρό* (Κέδρος, 1984), *Ο φωτογράφος Φύρδης-Μίγδης* (Κέδρος, 1985), *Φουφήχτρα, η μάγισσα με την ηλεκτρική σκούπα* (Α.Σ.Ε., 1988), *Τα χρωματιστά κοράκια* (Κέδρος, 1992), *Οι πειρατές της καμινάδας* (Ψυχογιός, 1992), *Ο φαλακρός σκαντζόχοιρος* (Κέδρος, 1996).

10. Οι όροι «προθεσιακή πλάνη» (ή «προθετική πλάνη») και «θυμική πλάνη», οι οποίοι χρησιμοποιούνται ως δόκιμοι από ολοένα και περισσότερους Έλληνες θεωρητικούς, παραπέμπουν στους αντίστοιχους «The intentional fallacy» και «The affective fallacy» των ομώνυμων δοκιμίων που έγραψαν το 1946 οι W. K. Wimsatt και Monroe C. Beardsley (Wimsatt-Beardsley 1954: 3-39).

ται στο προσκήνιο κάπως «αντιδραστικά» στη μία και μόνη ορθή ερμηνεία, αυτή του συγγραφέα, καθώς και στις αντικειμενικές επιταγές του αυτόνομου λογοτεχνικού κειμένου, δηλαδή στις βασικές θέσεις της παγιωμένης μέχρι τότε κριτικής θεωρίας. Αναζητώντας άλλη βάση θεώρησης του λογοτεχνικού κειμένου και δείχνοντας μεγαλύτερη προσοχή στις διαδικασίες που συμβαίνουν κατά την πράξη της ανάγνωσης, προβάλλεται η αξιοπιστία των πολλαπλών ερμηνειών αλλά και η μοναδικότητα της καθεμιάς ερμηνείας, ενώ ο αναγνώστης αναγνωρίζεται ως ο βασικός νοηματοδότης του λογοτεχνικού έργου.

Συνολικά, μια τέτοια αντίδραση μορφοποιείται και ανδρώνεται ουσιαστικά μέσα από τις διάφορες εκδοχές της Αναγνωστικής Θεωρίας (ή της Θεωρίας της Αισθητικής Ανταπόκρισης)¹¹, η ανομοιογένεια των οποίων εξηγείται κυρίως από τη βαθμιαία διαμόρφωση των απόψεων που προεβέβουν οι εκπρόσωποί τους, οι οποίοι προέρχονται από τον δορισμό ή την κοινωνιολογία μέχρι τη φαινομενολογία ή την ψυχανάλυση. Ωστόσο, παρά τις επιμέρους διαφορές τους, όλοι σχεδόν αυτοί οι θεωρητικοί αντιλαμβάνονται την ανάγνωση ως πραγμάτωση του κειμένου που απαιτεί ενεργητική δόμηση του νοήματος από τον αναγνώστη και φτάνουν να ταυτίζουν τη λογοτεχνική εμπειρία με την πράξη της ανάγνωσης. Υπονοούν έτσι ότι η ανάγνωση είναι μία δυναμική σχέση μεταξύ του λογοτεχνικού κειμένου και του αναγνώστη, η οποία συνιστά την αλληλεξάρτησή τους και προσδίδει μια διαλεκτικότητα στην όλη διαδικασία, κατά τη διάρκεια της οποίας η «συναλλαγή» κειμένου-αναγνώστη συνίσταται στην εμπότιση ή στην ανεύρεση του νοήματος στα κειμενικά σημεία από τον αναγνώστη¹². Ο αναγνώστης προσκομίζει κατά το αναγνωστικό γεγονός στοιχεία ή προσδοκίες που αντλεί από την εμπειρία του (με τη ζωή ή με τη λογοτεχνία), για να τις συσχετίσει με το λογοτεχνικό κείμενο, το οποίο με τη σειρά του θα τις ανατροφοδοτήσει ή όχι, προκειμένου να ολοκληρωθεί το αναγνωστικό γεγονός ως αισθητική εμπειρία (Rosenblatt 1995: 30-31, McCormick-Waller 2000: 258-259). Εδώ εντάσσονται και οι διάφορες συζητήσεις για τον «υποθετικό» αναγνώστη, ο οποίος φτάνει να θεωρείται «υπονοούμενος» ή «εγγεγραμμένος» σε ένα συγκεκριμένο κείμενο και ο οποίος λειτουργεί ως η βασική ένδειξη του τρόπου με τον οποίο ση-

11. Η S. Suleiman διακρίνει έξι εκδοχές: τη ρητορική, τη σημειωτική-στρουκτουραλιστική, τη φαινομενολογική, την υποκειμενική-ψυχαναλυτική, την κοινωνιολογική-ιστορική και την ερμηνευτική (για περισσότερα βλ. Suleiman 1980: 3-45).

12. Περισσότερες πληροφορίες για τις επιμέρους θέσεις των εκπροσώπων της παραπάνω θεωρίας θα μπορούσε να αναζητήσει κανείς στους συλλογικούς τόμους που επιμελήθηκαν οι Tompkins (1980) και Suleiman & Crosman (1980).

μαίνει το κείμενο ή του τρόπου με τον οποίο πρέπει να διαβαστεί. Ο «υπονοούμενος» (ή «λανθάνων») αναγνώστης, ανάλογος με τον «υπονοούμενο» (ή «λανθάνοντα») συγγραφέα του W. Booth, ορίζεται από το W. Iser ως ένας «ρόλος που προσφέρεται από το κείμενο» (και διέπεται από τις διαθέσεις του «πραγματικού» αναγνώστη, όταν αυτός αποδεχτεί τον ρόλο του), ως «μοντέλο» που κάνει δυνατή την περιγραφή των δομημένων νοημάτων του λογοτεχνικού κειμένου, και ως «θέση» (άποψη, σκοπιά) από την οποία ο αναγνώστης μπορεί να «συναρμολογήσει» (να δομήσει) το νόημα εκείνο προς το οποίο τον έχουν καθοδηγήσει οι δομές του κειμένου (Iser 1978: 36-38). Η αναζήτηση ενός κεντρικού νοήματος του έργου από τον αναγνώστη προϋποθέτει την επιλογή μίας από τις πολλές ερμηνευτικές δυνατότητες που του παρέχει το κείμενο. Μια τέτοια επιλογή, ωστόσο, απορρίπτει τις υπόλοιπες και αποκαλύπτει τον υποκειμενικό χαρακτήρα της προσέγγισης του λογοτεχνικού κειμένου, χαρακτήρα, ωστόσο, που δεν συνεπάγεται ότι ο αναγνώστης είναι απόλυτα «ελεύθερος», αφού ο ρόλος του καθορίζεται σε σημαντικό βαθμό από ενδοκειμενικούς περιορισμούς. Είναι δηλαδή «παθητικός», αφού η συμμετοχή του στην αναγνωστική διαδικασία επηρεάζεται από τις κειμενικές δομές, και «ενεργητικός», αφού είναι εκείνος που παρά τους περιορισμούς παράγει τελικά το νόημα. Ο W. Iser διασώζει, τελικά, τη διαλεκτική των τριών βασικών παραγόντων της λογοτεχνικής επικοινωνίας, εμπλέκοντάς τους στη δυναμική της σχέσης μεταξύ δύο πόλων: του «καλλιτεχνικού», δηλαδή του κειμένου που έχει δημιουργηθεί από τον συγγραφέα, και του «αισθητικού», δηλαδή της πραγμάτωσής του από τον αναγνώστη (Iser 1978: 21).

Ο αναγνώστης («αναμενόμενος» ή «προσδοκώμενος», «εμπειρικός» ή «ιδανικός», «εγγεγραμμένος» ή «υπονοούμενος», «σημασιολογικός» ή «κριτικός»)¹³ έχει ανακτήσει μέσα από τη σύγχρονη θεωρία της λογοτεχνίας τον ρόλο του, διεκδικώντας την πρωτοκαθεδρία στη «συνεύρεσή» του με το κείμενο και στην οιονεί αντιπαράθεσή του με τον συγγραφέα. Η προσωπική του δραστηριότητα ταυτίζεται με την ίδια τη λογοτεχνική εμπειρία, ενώ η έμφαση που δίνεται από τις σύγχρονες θεωρήσεις του ρόλου του αναγνώστη στην εμπειρία ζωής του ως ατόμου, τον απαλλάσσει από την υποχρέωση του «(απο)κωδικοποιητή» και του προσδίδει ένα πιο ανθρώπινο πρόσωπο. Ένας τέτοιος αναγνώστης έχει τη δυνατότητα και εκδηλώνει τη διάθεση να χειριστεί ένα οποιοδήποτε λογοτεχνικό κείμενο, όπως για παράδειγμα τα *Παιδιά της Αθήνας*¹⁴, του Δημήτρη Ραβάνη-Ρε-

13. Για το περιεχόμενο των όρων, βλ. πρόχειρα Hawthorn (1993: 192, 199-202 κ.εξ.). Ιδιαίτερα για τη διάκριση «σημασιολογικός» ή «κριτικός αναγνώστης», βλ. Έκο 1993: 41-43.

14. Η αναφορά στο συγκεκριμένο βιβλίο είναι και πάλι απολύτως ενδεικτική. Βλ. Ρα-

ντή, ένα μυθιστόρημα που είναι ιδεολογικά και συναισθηματικά φορτισμένο από τις μνήμες και τα γεγονότα της Αντίστασης. Ο συγγραφέας, που δεν αποκρύπτει από την αρχή ακόμη την ιδεολογία και την πρόθεσή του να προβάλει την Αντίσταση ως λαϊκό αγώνα, προσφέρει στον αναγνώστη του με αυθεντικότητα και ανθρωπιά, με γλώσσα εύρωστη και σκληρή, «Μια εξήγηση» στο τέλος του βιβλίου, ζητώντας του ουσιαστικά να γράψει τον δικό του «Επίλογο». Τον μετατρέπει έτσι σε έναν αναγνώστη συνδημιουργό και συνένοχο, που έχει την «κοινή αίσθηση» και επιχειρεί την (αισθητική) πράξη της ανάγνωσης για την προσωπική του και μόνο ευχαρίστηση.

Οι θεωρητικοί που πλαισιώνουν τις εκδοχές της Αναγνωστικής Θεωρίας, παρά τις διαφορετικές θεωρητικές καταβολές τους, συχνά διατυπώνουν παρόμοιες επιφυλάξεις για την παντοκρατορία του αναγνώστη και προσπαθούν να την περιορίσουν με διάφορους τρόπους. Ο Riffaterre, για παράδειγμα, μέσα από τις θέσεις που διατυπώνει για την αιτιακή σχέση κειμένου-αναγνώστη, στην ουσία προσπαθεί να συμφιλιώσει τις αντικειμενικές επιταγές του κειμένου με τις υποκειμενικές προοπτικές του αναγνώστη (Riffaterre 1978: 12). Και άλλοι θεωρητικοί, στρουκτουραλιστές κυρίως, ο καθένας σε διαφορετικό βαθμό, εμμένουν στην αντικειμενικότητα του κειμένου, αλλά δεν αγνοούν τον ρόλο του αναγνώστη. Επιπλέον, πολλές αναφορές τους οδηγούν την αναζήτηση έξω από το κείμενο, στο πολιτισμικό και λογοτεχνικό περιβάλλον του. Η αναφορά των G. Genette (2007: 288, 336-339) και G. Prince (1973: 178-196), για παράδειγμα, στον «αποδέκτη» της αφήγησης («narrataire»), ο οποίος θεωρείται ο αναγκαίος και βασικός παράγοντας για την ερμηνεία της λειτουργίας του κειμένου, προσδίδει μια άλλη διάσταση στην έννοια του αναγνώστη.

Γίνεται, νομίζω, φανερό, από τα όσα έχουν εκτεθεί μέχρι τώρα, για ποιο λόγο οι εκδοχές της Αναγνωστικής Θεωρίας έχουν επικρατήσει στον χώρο της θεωρίας της λογοτεχνίας, ενώ συνεχίζουν να εμπνέουν τον θεωρητικό προβληματισμό και τη διδακτική πράξη. Είναι ακόμη ευεξήγητο και για ποιο λόγο θεωρούνται οι καταλληλότερες να ενημερώσουν θετικά τη σχέση μας με τα λογοτεχνικά κείμενα που απευθύνονται στα παιδιά, παρά τον πολυσυλλεκτικό και ετερόκλητο χαρακτήρα των θεωρητικών εκπροσώπων και των απόψεών τους που στεγάζουν: αρχίζουν από το σημείο όπου (οφείλει να) αρχίζει κάθε θεώρηση του λογοτεχνικού κειμένου, δηλαδή από την ατομική αντίδραση του αναγνώστη. Εξάλλου, όλες οι ανα-

βάνης-Ρεντής Δ. (1988), *Τα Παιδιά της Αθήνας (Μυθιστόρημα από την Αντίσταση)*, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή.

φορές που έχουμε επιχειρήσει μέχρι τώρα κύριο στόχο έχουν να σχηματοποιήσουν το θεωρητικό εκείνο πλαίσιο που είναι πιο χρήσιμο και αξιοποιήσιμο για τη λογοτεχνία για παιδιά. Χωρίς να αποτελούν πανάκεια, και άσχετα αν έχουν υπερτιμηθεί συχνά, οι Αναγνωστικές Θεωρίες μπορούν να ανταποκριθούν επαρκέστερα στα ζητήματα που αφορούν τις προθέσεις των συγγραφέων και τις διαθέσεις των παιδιών-αναγνωστών τους. Με την υιοθέτηση θεωρητικών αρχών που δεν αντιμετωπίζουν «κανονιστικά» τη λογοτεχνική επικοινωνία, αλλά την ελέγχουν «δυναμικά», έχουν τη δυνατότητα να διαγράψουν τη διαδικασία πρόσληψης των λογοτεχνικών κειμένων για παιδιά και να αναδείξουν τη δυναμική της «ερμηνείας» τους, χωρίς να αποκλείουν καμία αναφορά σε ιστορικά δεδομένα, στα στοιχεία ζωής του συγγραφέα ή στις ατομικές εμπειρίες των ίδιων των παιδιών-αναγνωστών. Η θεωρία είναι τελικά εκείνη που θα μας βοηθήσει να κατανοήσουμε τις ερμηνευτικές στρατηγικές των αναγνωστών, όταν τα δεδομένα που μας παρουσιάζουν χρειάζεται να εξηγηθούν. Μια τέτοια κατανόηση δεν είναι χρήσιμη μόνο για τον θεωρητικό-ερευνητή, αλλά είναι απαραίτητη και για τον συγγραφέα, ιδιαίτερα τον συγγραφέα για παιδιά, προκειμένου να αντιλαμβάνεται τα όρια της γραφής του και τη δυναμική των ιδεολογικά διαμορφωμένων προθέσεών του (Χαντ 2001: 100)¹⁵.

Καταληκτικά και συμπερασματικά:

- ♦ Κάθε διαδικασία πρόσληψης των λογοτεχνικών κειμένων οδηγεί αναπόφευκτα στην ερμηνεία τους, ενώ κάθε ερμηνεία τους προϋποθέτει την πρόσληψή τους. Τόσο τα ζητήματα πρόσληψης όσο και τα ζητήματα ερμηνείας των λογοτεχνικών κειμένων σχετίζονται με τη λειτουργία του νοήματος, την οποία κατέχουν δυναμικά και οι τρεις βασικοί παράγοντες της λογοτεχνικής επικοινωνίας: ο συγγραφέας, το κείμενο, ο αναγνώστης. Παρά την παροντική επικράτηση του αναγνώστη, η αλληλεπιδραστική φύση της σχέσης τους συνιστά το θεμελιώδες σχήμα πάνω στο οποίο στηρίζεται ολόκληρη η θεωρία της λογοτεχνίας, που δεν είναι τίποτα άλλο από τη συζήτηση για τη φύση και τη λειτουργία της γραφής και της ανάγνωσης (McLaughlin 1990: 1).
- ♦ Το θεωρητικό σχήμα με το οποίο προσπαθούμε να αντιμετωπίσουμε τα ζητήματα πρόσληψης και ερμηνείας της λογοτεχνίας για παιδιά –με τη

15. Δεν είναι τυχαίο ότι οι συγγραφείς που δοκιμάζουν συνειδητά μη παραδοσιακούς τρόπους γραφής, και στην ουσία αναδιατυπώνουν μυθοπλαστικά τα ζητήματα που προσδιορίζουν τον θεωρητικό προβληματισμό του χώρου τους, είναι υποψιασμένοι ή ενημερωμένοι θεωρητικά αλλά και πιο αποτελεσματικοί στη διαχείριση των ζητημάτων που προκύπτουν.

βοήθεια της ιστορικής-ιδεολογικής αναδρομής στην εξέλιξη των όρων «συγγραφέας», «κείμενο», «αναγνώστης»– παρουσιάζει ενδιαφέρον αλλά και την ιδιαιτερότητα ότι στηρίζεται στο θεωρητικό σχήμα μελέτης της λογοτεχνίας γενικά. Το (λογοτεχνικό) «πεδίο», για να μιλήσουμε πάλι με όρους του P. Bourdieu, της λογοτεχνίας για παιδιά –την οποία βέβαια εντάσσουμε στην ολότητα της λογοτεχνίας, γενικά, αλλά τη διαχωρίζουμε συμβατικά για λόγους συστηματικότερης και πιο αξιόπιστης μελέτης του μεγάλου αριθμού των κειμένων που τη συγκροτούν ως σώμα– είναι ήδη τόσο φορτισμένο και εμπλουτισμένο από τον θεωρητικό προβληματισμό που έχει κατατεθεί, ώστε να έχουν πολλαπλασιαστεί τα «δομικά κενά» που καλούμαστε να καλύψουμε με τη δική μας συνεισφορά (Bourdieu 2006: 357). Και είναι ακριβώς τέτοια «κενά» που μας επιτρέπουν αναδομήσεις, παρεμβολές ή διατύπωση θέσεων σε έναν χώρο όπου οι θεωρητικές απόψεις εφαρμόζονται και ελέγχονται κάπως αναδρομικά. Με άλλα λόγια, όλες τις θεωρητικές απόψεις που έχουν διατυπωθεί για τη φύση και τη λειτουργία της λογοτεχνίας από τις αρχές του 20ού αιώνα μέχρι και τις μέρες μας προσπαθούμε να τις συσχετίσουμε με τη λογοτεχνία για παιδιά, προκειμένου να κατανοήσουμε ολοκληρωμένα τη διαδικασία πρόσληψης των λογοτεχνικών κειμένων, γενικά, και να προβάλλουμε τις ερμηνευτικές δυνατότητες ή ανάγκες που έχει ο χώρος της λογοτεχνίας για παιδιά. Γιατί, αν δεχτούμε ότι η διαδικασία πρόσληψης είναι αρχετυπικά η ίδια για ολόκληρη τη λογοτεχνία, είναι απαραίτητο να διευκρινιστεί αν η ερμηνευτική διαδικασία στον χώρο της λογοτεχνίας για παιδιά θα κινηθεί προς μια «ερμηνευτική της αποκατάστασης», που τιμά το κείμενο και τον συγγραφέα, ή προς μία «ερμηνευτική της υποψίας», που αμφισβητεί την αυθεντία του κειμένου και, ουσιαστικά, προβάλλει τον ρόλο των αποδεκτών του (Κάλλερ 2000: 93).

- ♦ Η μετατόπιση του ενδιαφέροντος από τον έναν παράγοντα στον άλλο δεν είναι τίποτα περισσότερο από μια «μετάβαση εξουσίας», η οποία προσδιορίζεται ιδεολογικά και καθορίζεται κοινωνικά. Για τον λόγο αυτό, μια τέτοια μετατόπιση ελέγχεται επιστημολογικά όχι ακριβώς ως αλλαγή «παραδείγματος»¹⁶ αλλά «ως επανεκτίμηση μιας προηγούμενης παράδοσης, η οποία τότε είχε μείνει στη σκιά» (Έκο 1993: 31).
- ♦ Η σχηματική συνύπαρξη και των τριών παραπάνω παραγόντων σε μια τριγωνική, π.χ., διάταξη μπορεί να υπονοήσει, σύμφωνα με τα όσα έχουν αναφερθεί και σχολιαστεί, δύο επιμέρους συζεύξεις: συγγραφέ-

16. Βλ. την υποσημείωση 1 της παρούσας δημοσίευσης.

ας-κείμενο και κείμενο-αναγνώστης, όπου το κείμενο συνδέεται αιτιακά τόσο με τον συγγραφέα όσο και με τον αναγνώστη, ενώ η σχέση τους είναι αναγκαία για την ύπαρξή τους (ο ένας υπάρχει δυνάμει του άλλου).

- ♦ Η διαχρονική διαφοροποίηση της έννοιας του συγγραφέα, της έννοιας του κειμένου και της έννοιας του αναγνώστη σχετίζεται με την προσπάθεια κατανόησης και ερμηνείας του λογοτεχνικού κειμένου ως οντότητας που συνιστά ένα γεγονός στον χρόνο αλλά και ως επικοινωνιακής πράξης στην οποία εμπλέκονται διάφοροι παράγοντες, και δείχνει ότι οι έννοιες αυτές είναι ανάλογες με τη σημασία που δίνεται κάθε φορά στη λειτουργία της λογοτεχνίας αλλά και στον ρόλο που καλούνται να διαδραματίσουν οι αποδέκτες της.
- ♦ Η στροφή προς τον αναγνώστη μέσα από θεωρητικές εκδοχές που προβάλλουν και μελετούν τον ρόλο του υπονοεί ακόμη ότι, τελικά, η σχέση μας με την πραγματικότητα δεν είναι απλώς μια θετικιστική γνώση, αλλά μια ερμηνευτική σχέση, όπου το υποκείμενο και το αντικείμενο της αναγνωστικής διαδικασίας είναι άρρηκτα δεμένα μεταξύ τους. Παρ' ότι η ολοκληρωμένη δόμηση του νοήματος σχετίζεται περισσότερο με τη δραστηριότητα του αναγνώστη και λιγότερο με την πρόθεση του συγγραφέα και της γραφής του (Κάλλερ 2000: 41-45, 76-77, 88-92), χρειάζεται να κατανοούμε πάντα τις αναγνωστικές εκείνες συμβάσεις που θα χρησιμοποιήσουμε κατά την αναγνωστική μας δραστηριότητα, προκειμένου να απαλλαγούμε από την ασυδοσία της πολλαπλότητας, που συχνά γίνεται εμπρεσιονιστική και ατέρμονη, και να βιώσουμε πιο ολοκληρωμένα κάθε διαδικασία πρόσληψης και ερμηνείας της λογοτεχνίας.

Βιβλιογραφία

- ABRAMS, M. H. (2001): *Ο Καθρέφτης και το Φως: Ρομαντική θεωρία και κριτική παράδοση*. Μτφρ. Α. Μπερλής. Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική.
- ABRAMS, M. H. (2005): *Λεξικό λογοτεχνικών όρων: Θεωρία, ιστορία, κριτική λογοτεχνίας*. Μτφρ. Γ. Δεληβοριά & Σ. Χατζηιωαννίδου. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.
- BARTHES, R. (1988): *Εικόνα-Μουσική-Κείμενο*. Μτφρ. Γ. Σπανός. Αθήνα: Εκδόσεις Πλέθρον.
- BARTHES, R. & NADEAU, M. (1982): *Για τη λογοτεχνία*. Μτφρ. Γ. Εμίρης. Αθήνα: Εκδόσεις Ερατώ.

- BELSEY, C. (1980): *Critical practice*. London - New York: Routledge.
- BOURDIEU, P. (2006): *Οι κανόνες της τέχνης: Γένεση και δομή του λογοτεχνικού πεδίου*. Μτφρ. Έ. Γιαννοπούλου. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.
- ΓΚΙΒΑΛΟΣ, Μ. (2003): *Επιστήμη, γνώση και μέθοδος*. Αθήνα: Εκδόσεις Νήσος.
- CULLER, J. (2000): «Προλεγόμενα σε Μια Θεωρία της Ανάγνωσης». Μτφρ. Κ. Αθανασίου - Φ. Σιατίτσας. Στο Λεοντσίνη, Μ. (επιμ.). *Όψεις της ανάγνωσης*. Αθήνα: Εκδόσεις Νήσος: 213-237.
- ECO, U. (2002): *Περί λογοτεχνίας*. Μτφρ. Έ. Καλλιφατίδη. Αθήνα: Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα.
- ΕΚΟ, Ο. (1993): *Τα όρια της ερμηνείας*. Μτφρ. Μ. Κονδύλη. Αθήνα: Εκδόσεις Γνώση.
- FOUCAULT, M. (1987): *Εξουσία, γνώση και ηθική*. Μτφρ. Ζ. Σαρίκας. Αθήνα: Ύψιλον.
- FOUCAULT, M. (1988): «What is an author?». Στο Lodge, D. (επιμ.). *Modern criticism and theory: A reader*. London - New York: Longman: 197-210.
- GENETTE, G. (2007): *Σχήματα III*. Μτφρ. Μπ. Λυκούδης. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.
- HAWTHORN, J. (1993): *Ξεκλειδώνοντας το κείμενο: Μια εισαγωγή στη θεωρία της λογοτεχνίας*. Μτφρ. Μ. Αθανασοπούλου. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- HIRSCH, E. D. (1967): *Validity in interpretation*. New Haven: Yale University Press.
- HUNT, P. (1999): «Introduction: The world of children's literature studies». Στο Hunt, P. (επιμ.). *Understanding children's literature*. London - New York: Routledge: 1-14.
- ISER, W. (1978): *The act of reading: A theory of aesthetic response*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- JAKOBSON, R. (1998): «Γλωσσολογία και Ποιητική». Στο *Δοκίμια για τη γλώσσα της λογοτεχνίας*. Μτφρ. Ά. Μπερλής. Αθήνα: Εστία: 55-98.
- ΚΑΛΛΕΡ, ΤΖ. (2000): *Λογοτεχνική θεωρία: Μια συνοπτική εισαγωγή*. Μτφρ. Κ. Διαμαντάκου. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- KUHN, T. (1962): *The structure of scientific revolutions*. Chicago: Chicago University Press.
- MCCORMICK, K. & WALLER, G. F. (2000): «Κείμενο, αναγνώστης, ιδεολογία. Η αλληλεπιδραστική φύση της αναγνωστικής κατάστασης». Μτφρ. Κ. Αθανασίου & Φ. Σιατίτσας. Στο Λεοντσίνη, Μ. (επιμ.). *Όψεις της ανάγνωσης*. Αθήνα: Εκδόσεις Νήσος: 239-265.
- McLAUGHLIN, TH. (1990): «Introduction». Στο Lentricchia, F. & McLaughlin, Th. (επιμ.). *Critical terms for literary study*. Chicago - London: The University of Chicago Press: 1-8.
- ΜΠΑΡΤ, Ρ. (1973): *Η απόλαυση του κειμένου*. Μτφρ. Φούλα Χατζιδάκη & Γιάννης Κρητικός. Αθήνα: Εκδόσεις Ράππα.
- ΜΠΑΡΤ, Ρ. (1983): *Ο Βαθμός Μηδέν της γραφής. Νέα κριτικά δοκίμια*. Μτφρ. Κ. Παπαϊακώβου. Αθήνα: Εκδόσεις Ράππα.

- ΠΕΣΚΕΤΖΗ, Μ. (2003): *Θεωρία της λογοτεχνίας και νεοελληνική λογοτεχνική κριτική*. Αθήνα: Εκδόσεις Σαββάλας.
- PRINCE, G. (1973): «Introduction a l' étude du narrataire». *Poétique* 14: 178-196.
- RIFFATERRE, M. (1978): *Semiotics of poetry*. Bloomington: Indiana University Press.
- RIFFATERRE, M. (1979): *La production du texte*. Paris: Seuil.
- ROSENBLATT, L. M. (1938/1995): *Literature as exploration*. New York: The Modern Language Association of America.
- SULEIMAN, S. (1980): «Introduction: Varieties of audience-oriented criticism». Στο Suleiman, S. & Crosman, I. (επιμ.). *The reader in the text: Essays on audience and interpretation*. Princeton: Princeton University Press: 3-45.
- SULEIMAN, S. & CROSMAN, I. (επιμ.) (1980): *The reader in the text: Essays on audience and interpretation*. Princeton: Princeton University Press.
- TOMPKINS, J. P. (επιμ.) (1980): *Reader-Response criticism: From Formalism to Post-structuralism*. Baltimore - London: The Johns Hopkins University Press.
- ΤΖΟΥΜΑ, Α. (2005): *Ερμηνευτική: Από τη βεβαιότητα στην υποψία*. Αθήνα: Εκδόσεις Μεταίχμιο.
- WIMSATT, W. K. & BEARDSLEY, M. C. (1954): «The intentional fallacy» & «The affective fallacy». Στο Wimsatt, W. K. (επιμ.). *The verbal icon: studies in the meaning of poetry*. Lexington: University of Kentucky Press: 3-39.
- ΧΑΝΤ, Π. (2001): *Κριτική, θεωρία και παιδική λογοτεχνία*. Μτφρ. Ευγ. Σακελλαριάδου & Μένη Κανατσούλη. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.